

ВЛАДА ТА ВЛАСНІСТЬ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ КОНСТРУЮВАННЯ ВЗАЄМИН

Розглядається специфіка розбудови взаємин між владою та власністю, що детермінована історичною динамікою соціально-політичної картини світу. Акцентується увага на співвідношенні між владою та власністю в докапіталістичну епоху. Наголошується на тому, що джерела формування системи національних держав та первинного накопичення капіталу необхідно шукати в феодализмі та абсолютизмі, які за своєю суттю передбачали максимальне зрощення влади та власності.

Ключові слова: влада, власність, позаекономічний примус, феодализм, абсолютизм, держава, капіталізм.

Зайдель М. И.

ВЛАСТЬ И СОБСТВЕННОСТЬ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ КОНСТРУИРОВАНИЯ ОТНОШЕНИЙ

Рассматривается специфика построения отношений между властью и собственностью, которая детерминирована исторической динамикой социально-политической картины мира. Акцентируется внимание на соотношении между властью и собственностью в докапиталистическую эпоху. Отмечается, что источники формирования системы национальных государств и первичного капитала необходимо искать в феодализме и абсолютизме, которые по своей сути предполагали максимальный симбиоз власти и собственности.

Ключевые слова: власть, собственность, внеэкономический примус, феодализм, абсолютизм государство, капитал.

Zaidel M.

POWER AND PROPERTY: RETROSPECTIVE ANALYSIS OF CONSTRUCTION OF RELATIONS

It is examined the specific of relation building between authority and property and its determination by historical dynamics of social and political world model. Attention is paid to correlation of authority and property in precapitalist relations. Sources of formation the system of national states and primary capital accumulation should search for in feudalism and absolutism despite of interpenetration of authority and property in maximum.

Key words: authority, property, non-economic primus, feudalism, absolutism, state, capitalism.

Влада і власність – два ключових інститути, які визначають особливості соціально-політичного й економічного життя суспільства, мають безпосередній вплив на формування політичної системи, взаємини держави та економіки, а відтак і виступають своєрідними індикаторами демократичності політичного режиму, забезпечення громадянських і політичних прав і свобод, справедливості тощо. Ретроспективний аналіз взаємин між владою і власністю дозволить простежити

логіку зародження та умови становлення національної держави, перехід від феодализму до капіталізму, еволюцію і специфіку узгодження інтересів держави і капіталу, передумови виникнення європейської демократії тощо.

Проблема співвідношення влади і власності потрапляє в фокус уваги ще за часів античності. Проте специфіка власності в цей період осмислюється перш за все в межах ідеальної держави, найкращого правління, моральності та етичного погляду на власність. Для Платона ключове значення має загальне благо мешканців держави, тоді як власність є втіленням корисливих міркувань і причиною

суперечностей через те, що для людини значущість приватних інтересів витісняє загальні інтереси, а відтак – забезпечення загальної рівності можливе за умови того, що й власність буде спільною для всіх [1]. Подібно до того, як різняться погляди Платона й Аристотеля на сутність і призначення держави, так само протилежними є їхні позиції щодо ролі власності. Аристотель переосмислює тезу Платона про те, що в основі протистоянь між людьми лежить приватна власність, акцентуючи увагу на тому, що природа людини є конфліктною за своєю суттю, а загальна власність не здатна усунути причини суспільних протистоянь через те, що спільне частіше є предметом протиріч і конфліктів, ніж особисте. Приватна власність, таким чином, вже закладена в людську природу. У Платона власність у поєднанні з владою руйнує єдність правителів, їхню відданість державі і служінню загальному благу, що виводить їх за площину моральності. Аристотель же розглядає владу і власність як один із найважливіших критеріїв у його концепції правильних і неправильних держав: „олігархія – той вид, коли верховну владу в державному управлінні мають ті, хто має власність; навпаки, за демократії ця влада зосереджена не в руках тих, хто має велике майно, а в руках незаможних” [2, с.458]. Аналізуючи різні види демократичного та олігархічного правління, Аристотель доходить висновку, що специфіка демократії полягає в наявності поміркованого майнового цензу, який відкриває доступ до участі у голосуванні і безпосередньо в політичних справах полісу. У державі править закон в тому разі, коли верховна влада належить „землевласникам і тим, хто має середній достаток”, але інші допускаються до державного управління „після надбання встановленого законами майнового цензу” [2, с.499]. З цим важко не погодитись, адже соціальною базою сучасних європейських демократій, на чому вона власне і тримається, тривалий час, є саме середній клас.

Дві філософські традиції, які пішли від платонівського і аристотелівського осмислення природи і сутності власності, заклали основні суспільно-політичні напрямки, відповідно до яких: 1) власність вважається джерелом протиріч і нерівності у суспільстві і підриває рівновагу держави,

прагнення до загального блага; 2) власність закладена в природу людини, тому є необхідною умовою її добробуту.

Якщо в первісному суспільстві власність була володінням громади, а її захист забезпечувався фізичною перевагою вождя або жерця, то з утворенням держави і поглибленням майнової нерівності, неминучим стало й соціальне розшарування населення, що давало змогу представникам вищих верств населення переорієнтувати державний механізм на „служіння в першу чергу своїм інтересам”. З розвитком римської правової системи власність починає осмислюватись у межах природного права, що остаточно вкоренилось у ліберальних переконаннях епохи Нового часу. Приватна власність набуває правового змісту водночас з утворенням держави як інституту її гарантії й захисту. Проте Цицерон дещо випереджає новоєвропейську політико-філософську традицію, наголошуючи на тому, що держава утворена задля захисту приватної власності і, відповідно, не може привласнювати чуже [3]. Ідея власності в Новий час висуває на перший план гостре дискусійне питання про першість походження держави й власності: інституціоналізація власності є наслідком утворення держави чи все ж таки необхідність у державі була породжена появою власності і потребою її захищати? З поширенням торгівлі в містах власність перестає ототожнюватись винятково з володінням землею чи господарством; тепер до неї поступово відносять і капітал, проте на відміну від землі, статус якої спричиняє суперечності, капітал вважався винятково приватним майном. Це справило значний вплив на сприйняття інституту власності та її взаємодію з владою через те, що суверенна влада довгий час осмислювалась невіддільно від володіння землею. Відтак проблема співвідношення королівської влади й власності загострюється з розробкою ідеї суверенітету і суверенної влади. Теза про необхідність відокремлення влади й власності, а також про недоторканність і захист приватної власності була висунута Ж.Боденом і отримала подальшого поширення серед його сучасників. Не дивлячись на могутність суверенної влади, майно підданих не може бути привласненим; як наголошує Ж.Боден, держава не може претендувати на чийсь приватну власність

– без згоди підданих суверен „не повинен ані відбирати в них власність, ані оподатковувати” [4, с. 44].

Відступаючи від суто концептуалізації ідеї власності та її взаємодії з владою, необхідним є звернення до практичного конструювання та втілення цих взаємин, що в подальшому заклало засади переходу до капіталізму. Передумови виникнення капіталізму як соціальної системи сучасний теоретик неомарксизму П. Андерсон знаходить у феодалізмі, що є „специфічним результатом сплавлення римської та германської спадщини” [5, с.126]. Залежність влади від соціального положення в західноєвропейській феодальній системі приводило до масових заворушень і повстань серед васалітету з вимогою вирівнювання майнового положення, результатом чого стало укладення компромісу – вірне служіння господарю в обмін на гарантії захисту. Система позаекономічного примусу і складна феодальна ієрархія, яку очолював сюзерен, сприяла утвердженню вертикально вибудованої системи владних відносин, на кожному щаблі якої відбувалося зростання економічних і політичних сфер – умовної власності і приватної влади. Особливість „феодальної драбини” полягала в тому, що монарх (сюзерен) фактично не мав прямого політичного впливу на селян і васалітет у мирний час. Як зазначає П.Андерсон, у цій структурі владних відносин монарху відводилась суто „цереноміальна” роль, тому що „його економічні ресурси практично повністю становили його особисті феодальні володіння”, а правочинність була „опосередкована безліччю шарів субінфеодації” [5, с.147]. Феодальний засіб виробництва за своєю суттю був аграрним, однак в XI-XII ст. починають формуватися міста як центри накопичення капіталу, каталізатором чого став стрімкий товарообіг. Це в свою чергу породило новий соціальний прошарок так званих представників середнього класу (третього стану) – мешканців міста і власників капіталу, товарів, майна тощо, які вже не вписувались в стару соціальну структуру васалітету – поєднання приватної влади й власності, що заклало початок процесу боротьби та відстоювання самоуправління в містах, забезпечення й захист прав власності та судочинства.

Рушійною силою економічного розвитку Середньовіччя стала рента боротьба – конфлікт між селянами і господарями, який полягав у опорі перших новим повинностям і застосуванню насилля другими, що фактично сприяло зростанню продуктивності сільського господарства. У відповідь на поступки, які робились населенню, феодалі йшли на ще більше обмеження їхньої свободи через нову хвилю закріпачення та введення доктрини „прикріплення до землі” [4; 5]. На фоні свобод, які були отримані мешканцями міст, – послаблення суверенної влади і політична автономія міста, зародження перших громадянських прав, утворення гільдій і можливість брати участь у громадянській владі – формуванні системи оподаткування, за його межами відбувався кардинально протилежний процес, що суперечив логіці міського розвитку. Двигом феодалізму було постійне розширення феодальних володінь, що забезпечувало відтворення політичної та економічної систем, яке відбувалося за рахунок освоєння нових територій. Це тільки посилювало залежність селянина, загострюючи класові протиріччя між сюзереном і селянином.

Намагаючись прослідити взаємозалежність і взаємозумовленість свободи і власності в історії людства, Річард Пайпс доходить висновку, що відносини власності тією чи іншою мірою існували й за часів первісного суспільства, тобто додержавної організації спільного життя. Цікаво і принципово важливо, що характерною особливістю незахідних суспільств (східних деспотій і східноєвропейських територій за межами греко-римської античної цивілізації), що й водночас споріднює їх із первісними, є те, що земля була в першу чергу ресурсом, а не товаром і власністю, тому не передбачалося право розпоряджатися нею, володіти і продавати. Відтак власність ще не набула правового смислу, оскільки існувала як володіння, яке передавалось у спадок або захищалось із застосуванням фізичної сили

Отже, Східна Європа, Росія та країни „азіатського засобу виробництва”, на думку дослідника, стали заручниками східних деспотичних режимів (Азія) і абсолютизму східного типу (Прусія, царська Росія, Австрійська імперія), тому й перехід до капіталізму в них відбувався

іншим чином [5; 6]. Відмінність західно-європейського абсолютизму полягає в тому, що він став реакцією на поступовий розклад феодального устрою та зникнення кріпацтва. Східний абсолютизм, відповідно, навпаки тримався на експлуатації закріпаченого селянства, що значно гальмувало економічний перехід до капіталістичної логіки, „ліквідувало традиційні обшинні свободи представників бідноти” [6, с.183]. Такий абсолютизм за своєю суттю був копіюванням абсолютистською держави Західної Європи задля виживання в системі міжфеодальної політичної конкуренції, яка трималась на завойовницьких війнах. Суттєвою відмінністю абсолютизму в Східній Європі була більша концентрація насилля, закладеного в соціальні відносини. Злиття суспільної та приватної сфер, верховної влади й власності були характерні як для західних, так і незахідних країн. Однак уже в XI-XII ст. в Західній Європі починають формуватися міста (Генуя, Венеція тощо) як центри накопичення капіталу, каталізатором чого став стрімкий товарообіг, що в свою чергу породило новий соціальний прошарок так званих представників середнього класу (третього стану) – мешканців міста і власників капіталу, товарів, майна тощо, які вже не вписувались в стару соціальну структуру васалітету – поєднання приватної влади і власності. Часткове включення мешканців міста до публічної політики ще не означало відхід від феодального засобу виробництва, адже застосування політичного насилля проти конкурентів у містах задля примноження власного прибутку, товарообігу, боротьбу за мобільний капітал і спроби утвердження монополій, так само як і панування васалітету в сільській місцевості, свідчило про поглинання публічної сфери приватними інтересами феодальних аристократів.

Абсолютизм східного типу ж навпаки тримався на сільськогосподарському виробництві і був за своєю суттю „репресивною машиною”, яка не передбачала можливості появи будь-яких свобод для селянства, а відтак і унеможлиблювало стрімкий розвиток міст і торгівлі, первинне накопичення капіталу. Двигуном цього процесу було постійне розширення феодальних володінь і, відповідно, нових хвиль закріпачення, через наявність великої кількості неопанованої території

(наприклад, Росії, Балтії, Польщі), що забезпечувало відтворення системи позаекономічного примусу.

Наочним прикладом реалізації необмеженої влади над підданими, відсутністю чіткого поділу між власністю та політичною владою є досвід країн незахідного політичного процесу. Російський абсолютизм, який рекордно довго проіснував в історії абсолютистських держав до 1905 року, є своєрідним хрестоматійним прикладом зрощення влади й власності та застосування позаекономічних методів примусу – вотчинним правлінням, як визначає його М.Вебер, через відсутність правового смислу власності, що в свою чергу і позбавляло мешканців громадянських і політичних прав [7]. Сама це й стало причиною тої значною дистанції, яка існує сьогодні в політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку між сучасною Західною Європою як еталоном демократії та іншими країнами світу, які розвивались за різноманітними сценаріями задля надолуження.

Докапіталістичні відносини за своєю суттю тримались на встановленні контролю за локальною економічною системою, загарбницькій політиці розширення впливу і збагачення за рахунок захоплення або завоювання нових територій, відповідно до чого ведення війни було своєрідною стратегією відтворення докапіталістичних правлячих класів. Панівний клас набирив могутності і збагачувався через механізм так званого політичного накопичення – „створення засобів насилля задля перерозподілу прибутку” та його конвертації у воєнно-політичну владу [8, с.89]. Відповідно до логіки феодалізму соціальне насилля було вмонтоване у виробничі відносини. Низка селянських повстань, що прокотилися Європою від Англії, Португалії до Західної Фландрії і Німеччини протягом XIII – початку XIV ст., якраз поблизу розвинутих міст і міцних комун, були реакцією населення на стрімке зростання податкових „апетитів” феодалів. Підтримка селянства в містах, які в свою чергу було зацікавлене в постійному наповненні мануфактурного виробництва новою робочою силою, змусила феодалів послабити кріпацьку залежність, і поступово система повинностей витіснялася вільними орендаторами та найманою працею, а на зміну натураль-

ному обміну приходив грошовий – з середини XIV сторіччя кріпацтво відходить у бік Західної Європи, а в XV сторіччі стає „анахронізмом у Франції, Англії, Західній Німеччині, Північній Італії і більшій частині Іспанії” [5, с.205; 4].

Однак К.Б.Макферсон, канадський політичний філософ, який зробив спробу дослідити історичну залежність демократичних моделей від капіталістичної економіки, зазначає, що селянська непокора і повстання були за своєю суттю протестом проти соціального порядку, що склався. Селянство ще не усвідомлювало необхідності вимагати право голосу заради того, аби відстоювати і захищати власні інтереси. Відтак, жодне з селянських рухів, що прокотились у Європі в епоху пізнього Середньовіччя, не поставило ребром питання представництва і встановлення демократичного політичного устрою, а зосередились переважно на вимогах права власності для всіх задля переходу до безкласового або однорівневого суспільства [9]. Такі соціальні міжусобиці, як невдоволення селян, конфлікти серед феодалів і тиск торгівельного капіталу призвели до зворотного процесу – посиленню апарату королівської влади і становленню абсолютистської держави як засобу боротьби аристократії з селянськими заворушеннями. Фактично це свідчило про перемогу селянства над феодализмом, оскільки демонтаж структур, які забезпечували життєвість середньовічного устрою, був неминучим. Власне, абсолютизм був єдиною ефективною можливістю відродження влади феодальної аристократії в умовах соціально-економічної перебудови – первинного накопичення капіталу і поширення товарного виробництва, що підривали феодальне панування та економічну експлуатацію аграріїв, які трималась на вилучені ренти.

Першопричини зародження та соеволюції національної держави і ринку, а також капіталізму як глобальної соціальної системи, необхідно шукати в екскурсі до становлення інституту держави в сучасному її розумінні. В історичному розрізі влада невіддільна від застосування насилля – від фізичної переваги вожаків у первісному додержавному суспільстві до веберівського розуміння держави, яка є „єдиним джерелом права на насилля” [10, с.645]. Система інститутів Західної Європи

сформувалась таким чином, що виникнення національної держави і розбудова інфраструктури державної влади відбувалася паралельно процесу первинного накопичення капіталу. На витоках сучасної державності і глобального розмаху, якого, на відміну від інших соціальних систем, вдалось досягти капіталістичній світ-системі, тією чи іншою мірою зосередилися такі провідні дослідники макроісторичних процесів як Фернан Бродель, Іммануїл Валлерстайн, Чарльз Тіллі [11], Перрі Андерсон [5; 6], Джовані Аррігі [12], Річард Лахман [13] та інші. У частині країн Старої Європи ринок став продуктом діяльності держави (Франція, Іспанія), а в інших – відбувався протилежний процес, тобто ринок зародив державу (Великобританія), тоді як за межами класичної європейської цивілізації (незахідний політичний процес) ринок і капіталізм були імпортовані та запроваджені поверх системи традиційного вотчинного правління вже в XX сторіччі.

Не дивлячись на те, що в центрі уваги дослідників еволюція держави і соціальних рухів (революцій, повстань, масових заворушень), що супроводжували її, детерміновані різним історичним контекстом, тим спільним знаменником, який об’єднує їх в межах єдиного теоретико-методологічного підходу, є безперервне використання влади капіталом задля власного відтворення. Тією чи іншою мірою рушійною силою системних перетворень і витоками капіталізму стала конкуренція, конфліктна ситуація або яскраво виражене майнове протиріччя, які існували в різні проміжки часу, – між сувереном та феодалами (П.Андерсон), елітою, селянством і підприємницькою спільнотою (Ч.Тіллі), елітою і неелітою (Р.Лахман), конкуренція між державами за мобільний капітал (Дж.Аррігі), боротьба за центр світ-системи (І.Валлерстайн) тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Платон Государство. Законы. Политик / Платон; [предисл. Е. И. Темнов]. – М.: Мысль, 1998. – 798 с.
2. Аристотель Политика: соч. в 4-х томах / Аристотель. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – 830 с. – С. 375-644.
3. История политических учений: [уч. для вузов / коллект. автор Н. М. Азаркин, В. Н. Жуков, Ю.

- С. Завьялов и др.]. – М. : НОРМА ; ИНФРА-М, 2002 . – 899 с
4. Пайпс Р. Свобода и собственность / Р. Пайпс. – М.: Московская школа политических исследований, 2008. – 416 с.
 5. Андерсон П. Переходы от античности к феодализму / П. Андерсон. – М.: Издательский дом „Территория будущего”, 2007. – 288 с.
 6. Андерсон П. Родословная абсолютистского государства / П. Андерсон. – М.: Издательский дом „Территория будущего”, 2010. – 512 с.
 7. Вебер М. Свобода і примус у правових спільнотах / М. Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – К., 1998. – 534 с. – С. 83-86.
 8. Бреннер Р. Экономическая отсталость в Восточной Европе / Р. Бреннер // Прогнозис. – Зима 2008. – №4. – С 77-112.
 9. Макферсон К. Б. Жизнь и времена либеральной демократии / К. Б. Макферсон. – М.: Издательский дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. – 174 с.
 10. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер // Избранные произведения: [пер. с нем. / сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденок]. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с. – С.643-706.
 11. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства: 990-1992 / Ч. Тилли. – М.: Издательский дом „Территория будущего”, 2009. – 360 с.
 12. Аригги Д. Долгий двадцатый век: деньги, власть и истоки нашего времени / Д. Аригги. – М.: Издательский дом „Территория будущего”, 2006. – 472 с.
 13. Лахман Р. Капиталисты поневоле: конфликт элит и экономические преобразования в Европе раннего Нового времени / Р. Лахман. – М.: Издательский дом „Территория будущего”, 2010. – 456с.

УДК 323. 39

Кашаба О. Ю.

Українська інженерно-педагогічна академія

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВЛЯЧОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

Аналізується сучасний стан правлячої політичної еліти, розглядаються особливості її формування, виділяються основні шляхи трансформації. Наголошується, що справжня еліта в Україні тільки формується. Управлінська еліта, якщо вона прагне відігравати роль політичного класу, має володіти політичною культурою, тобто знати закони суспільно-політичного державного устрою, вміти професійно застосовувати ці знання у своїй сфері, налагоджувати свої відносини з колегами.

Ключові слова: еліта, політична еліта, правляча політична еліта, номенклатура, циркуляція еліт.

Кашаба О. Ю.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ПРАВЯЩЕЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ

Анализируется современное положение правящей политической элиты, рассматриваются особенности ее формирования, выделяются основные пути трансформации. Акцентируется, что настоящая элита в Украине находится на стадии формирования. Управленческая элита, если она стремится играть роль политического класса, должна владеть политической культурой, т.е. знать законы общественно-политического государственного устройства, уметь профессионально применять эти знания в своей сфере деятельности, налаживать отношения с коллегами.

Ключевые слова: элита, политическая элита, правящая политическая элита, номенклатура, циркуляция элит.